

De macht aan het woord

Keizer Augustus' politieke testament

Weinig figuren uit de Romeinse keizertijd maken zoveel indruk als de eerste echte keizer, Augustus (63 v.Chr. - 14 n.Chr.). En dan niet omdat hij zo 'slecht' was als Caligula of Nero, of zo markant als de stotterende Claudius of de wereldreiziger Hadrianus (117-138). Het is vooral als behendig bestuurder en sluwe strateeg dat Augustus overtuigt. En als schrijver van een staaltje onvervalste zelfverheerlijking en propaganda.

Vincent Hunink is latinist aan de Radboud Universiteit Nijmegen, www.vincenthunink.nl.

Augustus' bewind maakte een einde aan een eeuw van verwoestende burgeroorlogen. Het vormde de overgang van een onwerkbaar geworden Republikeins bestel naar een strakkere staatsvorm, waarin de macht vooral in handen was van één man. De keizer regeerde daarin formeel als *princeps* ('eerste man') en feitelijk als alleenheerser over het Romeinse Rijk. In die dagen besloeg dat een gebied van Germanië tot Noord-Afrika en van Portugal tot Syrië. Dat Augustus dit voor elkaar kreeg is zeker een bijzondere prestatie, hoe je dan ook over zijn autoritaire bewind mag denken. Een bijzondere prestatie vond Augustus het zelf trouwens ook. Zo bijzonder dat hij het allemaal goed vastgelegd wilde zien voor het nageslacht. Hierbij stelde hij zich niet tevreden met gerichte opdrachten aan geschiedschrijvers en andere kunstenaars, zoals de beroemde dichter Vergilius. Hij greep ook zelf naar de pen. Toen hij zijn einde voelde naderen, besloot hij een tekst op te stellen

over zijn politieke, militaire en economische successen. Zijn relaas, dat bekend staat onder de titel *Res Gestae* (eigenlijk 'verrichte daden', 'gedane zaken') is bewaard gebleven, zij het via een nogal ruime omweg.

Uurtje voorlezen

In eerste instantie zijn Augustus' woorden kort na zijn dood voorgelezen in de Senaat. Dat was goed te doen, want het gaat niet om een heel uitgebreid geheel. In Nederlandse vertaling omvatten de *Res Gestae* zo'n 4000 woorden, tweemaal zoveel als dit artikel: zoiets lees je in een uurtje voor. Na de sessie in de Senaat is de tekst, conform de wens van de overledene, als inscriptie aangebracht op twee bronzen zuilen in Rome, vlakbij zijn Mausoleum. Dat origineel is verloren gegaan. De bewaarde tekst gaat terug op vier kopieën die zijn gevonden in Klein-Azië, het huidige Turkije. De belangrijkste van die vier is een tekst uit een tempel ter ere van Rome en

De overblijfselen van de tempel ter ere van Rome en Augustus in Ankara. Foto Jona Lendering.

Augustus in Ankara (vandaar dat de inscriptie soms wordt aangeduid als *Monumentum Ancyranum*). Dat uitgerekend het verre Ankara de vindplaats is lijkt misschien vreemd. Maar Augustus had duidelijke banden met de stad: zo had hij haar tot hoofdstad van de provincie Galatië gemaakt. Wat deze inscriptie extra bijzonder maakt is dat de woorden van Augustus *in twee talen* zijn aangebracht: in het Latijn en in het Grieks. De Latijnse versie is aangebracht bij de ingang van de tempel, de Griekse versie staat aan de zijkant (op de buitenkant van de *cella*). Het ligt voor de hand dat de Latijnse versie het origineel is, dat in deze vorm door Augustus is goedgekeurd. Mogelijk heeft hij de Latijnse *Res Gestae* zelfs persoonlijk geschreven of gedicteerd. Het staat in elk geval vast dat Augustus actief is geweest als prozaschrijver. Zo schreef hij onder meer brieven en redevoeringen en een persoonlijke autobiografie over het eerste deel van zijn leven (tot 19 v.Chr.). Helaas is dat literaire werk allemaal verloren gegaan, maar het is duidelijk dat Augustus een ‘schrijvende keizer’ was. Hij zal zich dus zeker tot in detail met de *Res Gestae* hebben bemoeid, op welke manier dan ook. Het werk wordt zowel geopend als afgerond met woorden *over* Augustus in de derde persoon enkelvoud. Die zijn vermoedelijk toegevoegd door iemand anders dan Augustus (al kan hij ze ook zelf hebben geschreven, naar het voorbeeld van zijn adoptievader Julius Caesar). De status van de Griekse tekst is minder duidelijk. Het gaat vermoedelijk om een

officiële vertaling, bedoeld om de tekst voor de lokale bevolking in Klein-Azië te ontsluiten. De meest voor de hand liggende mogelijkheid is dat Augustus zelf in Rome opdracht gaf tot de vertaling en haar ook daadwerkelijk, na controle, heeft goedgekeurd. En ook hier is het niet ondenkbaar dat hij de vertaling zelf heeft gemaakt. Augustus’ Grieks was, blijkens de getuigenissen uit de Oudheid, uitstekend. Een heel andere mogelijkheid is dat de Griekse neventekst een lokaal initiatief was van de autoriteiten in Klein-Azië, waarvoor de keizer in algemene zin toestemming gaf zonder in detail alles mee te lezen.

Zelfverheerlijking

Hoe dan ook vormen in elk geval de Latijnse *Res Gestae* een bewust gestileerde tekst vanuit één perspectief: dat van Augustus zelf. We lezen over zijn triomfen en prestaties, zijn gulle gaven en clementie, zijn vaderlandslievendheid en belangeloze activiteiten ten behoeve van de staat en de Romeinse traditie. Geen woord wordt besteed aan executies, vergeldingsacties en bloedvergieten, aan onderdrukking en machtsmisbruik, of aan tegenslagen en mislukkingen. Alles is één glorieus geheel, de tekst is een ronkend staaltje zelfverheerlijking. Kortom, dit is geen objectief verslag of genuanceerde geschiedschrijving, geen subtiele autobiografie, maar propaganda. We krijgen te lezen wat de schrijver, Augustus, op de voorgrond wil brengen, het is zijn visie op zijn carrière en zijn tijd, en hij wil vooral een krachtig beeld neerzetten. De *Res Gestae* zijn daardoor toch ook een persoonlijk document, al suggereren toon en stijl iets anders.

‘Dit is geen objectief verslag of genuanceerde geschiedschrijving, geen subtiele autobiografie, maar propaganda’

Vanzelfsprekend vormen de *Res Gestae* een onmisbaar document voor historici en archeologen. Maar ook voor liefhebbers van retorica en literatuur heeft de tekst onverwacht veel te bieden, en dan vooral bij vergelijking van de Latijnse en Griekse versies. Die vertonen namelijk onderling aardig wat verschillen. Zoveel zelfs dat een recente Nederlandse uitgave van de tekst uit 2019 een aparte vertaling biedt van de beide versies.

Juist deze tweetalig overgeleverde tekst biedt een prachtige kans om onderzoekend te lezen en te speuren naar alle kleine en grote variaties. Evidente verschillen tussen Grieks en Latijn, die simpelweg te verklaren zijn door de eigen aard van de beide talen, blijven hier verder terzijde. ►

Buste van keizer Augustus. Collectie Glyptothek, München.

De standaard zinsbouw in het Grieks wijkt op veel punten af van die in het Latijn, en dat de Griekse vertaler goed Grieks wil schrijven is niet meer dan normaal. Een woord-voor-woord omzetting geldt bij de Romeinen nu eenmaal niet als een aanvaardbare vertaalstrategie.

Griekse vertaler

Duidelijk zichtbaar zijn er relevante verschillen tussen de Latijnse en Griekse tekst in woordkeuze. Speciaal bij grote termen als *imperium* ('macht', 'rijk') en *populus* ('volk') blijkt de Griekse tekst niet steeds dezelfde weergave te hanteren. Ook typisch Romeinse begrippen, zoals *respublica* ('staat') en *ovare* ('een kleine triomftocht houden'), leveren de Griekse vertaler zichtbaar moeite op.

'Streamer, streamer, streamer, hier graag een streamer over drie regels, over drie regels graag een streamer'

Soms wordt eerder een uitleggende omschrijving gegeven dan een echte vertaling. Zo wordt de functie van 'hoofd Graanvoorziening' weergegeven als 'hoofd Markttoezicht' (5.2), wat meteen beter te begrijpen is, en wordt de 'Janus Quirinius' in Rome simpelweg weergegeven als 'Krijgspoort' (13.1). En van de Latijnse 'Vestaalse maagden' blijft in het Grieks niet meer over dan 'priesteressen' (11.1). De strategie lijkt hier dus: vereenvoudiging en aanpassing, ter verhoging van het begrip en voorkoming van begripsverwarring.

Het mausoleum van Augustus ligt nu middenin een wijk. In de oudheid liep er een directe weg, omzoomd met bomen, van het mausoleum naar het Pantheon.

Iets vergelijkbaars gebeurt er met de talrijke geldbedragen in de tekst. Regelmatig scheidt Augustus op over hoeveel hij voor een goed doel heeft uitgegeven ('uit eigen middelen!') of hoe royaal hij steden heeft begunstigd. De Latijnse tekst geeft de bedragen dan veelal in *sestertii*, de Griekse werkt met andere, omgerekende bedragen in *denaria*. Ook namen van goden worden als vanzelfsprekend omgezet: Jupiter wordt Zeus, Minerva wordt Athena. Soms gaan dingen daarbij niet helemaal goed. Als het Latijn spreekt over vier priestercolleges (9.1) begrijpt de Griekse vertaler het blijkbaar niet helemaal: hij maakt er vier priesters van. Wij liggen daarvan misschien niet wakker, maar het is een soort fout dat de optie van Augustus als vertaler eigenlijk uitsluit. Zelfs bij controle van het Grieks was hem zoiets belangrijks zeker opgevallen.

Het wordt nog boeiender als er ideologische verschillen lijken mee te spelen. De Latijnse titel begint nogal ronkend met: *Overzicht van de wapenfeiten van de vergoddelijkte Augustus, waarmee hij de wereld heeft onderworpen aan het gezag van het Romeinse volk, en van kosten die hij heeft gemaakt voor de staat en het Romeinse volk*. Het Grieks geeft hier niet meer dan: *Overzicht in vertaling van de wapenfeiten en schenkingen van de god Augustus*. Die eenvoudige, afgezwakte tekst was voor het Griekstalig publiek blijkbaar beter te verteren.

Elders verwijst het Latijn naar de voor Rome prettige situatie ... *zodra in heel het machtsgebied van het Romeinse volk te land en ter zee vrede heerst als gevolg van overwinningen* (13.1), waar het Grieks volstaat met ... *zodra alle land en zee*

De Ara Pacis, het vredesaltaar van Augustus, is toegewijd aan de Romeinse godin van de vrede: Pax. Het altaar is versierd met gedetailleerde reliëfs van onder andere de familie van Augustus en de (mythische) stichters van Rome. Het bouwwerk is te zien in Rome.

onder Romeins gezag in vrede is. De mogelijk pijnlijke herinnering aan Romeinse militaire zeges is hier tactisch weggepoetst. Omgekeerd wordt soms een detail harder en pregnanter weergegeven dan in het origineel. Dat gebeurt bijvoorbeeld in de openingszin van paragraaf 1.

(L.) *Op 19-jarige leeftijd heb ik een leger op de been gebracht, op eigen initiatief en eigen kosten; daarmee heb ik de staat, die in de greep was van een kleine, tirannieke belangengroep, weten te bevrijden.*

(G.) *Op 19-jarige leeftijd heb ik op eigen initiatief en eigen kosten het leger bijeengebracht waarmee ik de staat uit de slavernij van de samenzweerders heb bevrijd.*

In de Griekse versie worden Augustus' tegenstanders, de moordenaars van zijn adoptievader Caesar, in fellere kleuren neergezet als 'samenzweerders' die de rest in 'slavernij' houden, terwijl de Latijnse versie meer politieke termen hanteert.

Diezelfde vertaalde openingszin laat overigens ook 'verzachtigen' zien ten opzichte van het origineel; uiteenlopende vertaalstrategieën kunnen probleemloos samengaan. Zo is er een subtiele verschuiving in woordvolgorde, die hier niet is ingegeven door het Griekse taaleigen: het eerste wat de Griekse lezer nu van Augustus leest, afgezien van zijn leeftijd, is dat hij 'op eigen initiatief en eigen kosten' is opgetreden, en niet zozeer dat hij 'een leger op de been (heeft) gebracht'. En de Latijnse formules 'in de greep was van' en 'heb weten te bevrijden' zijn nèt even plechtiger dan de eenvoudige weergave uit de Griekse vertaling.

Zo blijkt de Griekse versie dus allerlei kleine en grote afwijkingen te vertonen. Sommige laten zich makkelijk duiden als kleine, min of meer zakelijke aanpassingen voor de Griekstalige doelgroep, of simpelweg verklaren vanuit de normale eisen van het Grieks. Op andere, inhoudelijk meer gevoelige punten wekt de Griekse weergave de indruk dat er doelbewust is gekozen voor een ander perspectief en een ander beoogd effect. Ook dit zaait twijfel of Augustus de hele vertaling heeft gezien en goedgekeurd. De grote lijn is intussen volkomen helder. Het is zeker niet zo dat de Griekse versie 'kritischer' is ten opzichte van Augustus' successen of een wezenlijk ander beeld schetst van zijn bewind. De verschillen blijven uiteindelijk niet meer dan details, hoe boeiend ook. De *Res Gestae*, in het Latijn en in het Grieks, zijn een voorbeeld van antieke politieke propaganda. Met één, niet mis te verstane boodschap: Augustus' regering was een groot, ja, ongeëvenaard succes. ■

Verder lezen

Augustus, *Mijn daden, Res Gestae*, vertaald door Ivo Gay, ingeleid en geannoteerd door Fik Meijer, (Aristos, Rotterdam, 1998).

Augustus, *Mijn wapenfeiten*, vertaald uit het Latijn en het Grieks door Vincent Hunink, (Verloren/Carptim, Hilversum/Nijmegen, 2019). (Pdf-versie, inclusief bronteksten, gratis online via www.carptim.nl)

Alison E. Cooley, *Res Gestae Divi Augusti, text, translation, and commentary*, (Cambridge University Press, Cambridge, 1998).

Lampas, tijdschrift voor classici, 52, 2019, nr. 3 (Themanummer *Res gestae divi Augusti*) (met acht recente artikelen van classici over Augustus en zijn tekst, waaronder een nuttige beschouwing over de Griekse vertaling door Rutger Allan; zie ook www.verloren.nl/tijdschriften/lampas).